

تحلیل مضمون هویت فرهنگی در اندیشه آیت‌الله سید علی خامنه‌ای*

تاریخ دریافت: ۹۹/۱۱/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۰۲

آناهیتا آقاسی^۱

دکتر سید محسن بنی‌هاشمی^۲

دکتر سید وحید عقیلی^۳

چکیده

موضوع این مقاله تحلیل مضمون هویت فرهنگی در اندیشه آیت‌الله سید علی خامنه‌ای است و با هدف شناخت هویت فرهنگی براساس دیدگاه ایشان انجام شده است؛ زیرا شناخت هویت فرهنگی از موضوعاتی است که در انسجام فرهنگی و اجتماعی یک جامعه نقش بسزایی دارد. بدین منظور با تحلیل سخنان و بیانات رهبر جمهوری اسلامی تلاش شده است تا این مفهوم استخراج شود. این پژوهش از حیث روش، کیفی و از نوع توصیفی-اکتشافی است. روش تحقیق، تحلیل مضمون با تکنیک شبکه مضامین است و داده‌های موردتحلیل با استفاده از تکنیک تحلیل اسناد جمع‌آوری شده‌اند. نمونه‌گیری از نوع نمونه‌گیری هدفمند است. همچنین تجزیه و تحلیل با استفاده از نرم‌افزار تحقیق کیفی NVivo 10 انجام شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد هویت فرهنگی مبتنی بر دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی را می‌توان در مضامین فراگیر در بعد چرایی (دیانت، ارزش‌های اخلاقی و ارزش‌های دینی اسلامی)، چیستی (حمایت از مستضعفان، ایدئولوژی محوریتی اسلام) و در چگونگی (تکلیف‌گرایی، استقلال، نخبگان و حفظ و محافظت از ماهیت انقلاب) خلاصه کرد. واژه‌های کلیدی: تحلیل مضمون، روش کیفی، رهبر جمهوری اسلامی، شبکه مضامین، هویت فرهنگی.

* این مقاله از رساله دکتری با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی بازنمایی هویت فرهنگی در اشعار آوازی موسیقی مردم‌پسند ایران» استخراج شده است.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران، anahita.ghasi@yahoo.com
۲. استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران (نویسنده مسئول)، smohsenb@yahoo.com
۳. دانشیار گروه علوم ارتباطات اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران، seyed_vahid_aqili@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

هویت در معنای اصطلاحی مجموعه‌ای از شاخص‌ها و علائم در حوزه مؤلفه‌های مادی، زیستی، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه و فرهنگی از فرهنگ دیگر می‌شود (حاجیانی، ۱۳۸۸: ۱۰ به نقل از مرشدی زاد و احمدلو، ۱۳۹۶: ۶۴).

بحث هویت در اسلام از خودشناسی آغاز می‌شود؛ به طوری که در احادیث روایت شده از پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) تأکید بر هویت و شناخت آن را می‌توان به وفور یافت. از جمله این حدیث که در مورد خودشناسی می‌فرمایند: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»؛ به معنی هر که خود را شناخت، خدای خود را شناخته است. این موضوع تا بدان جا اهمیت پیدا می‌کند که قرآن کریم اساس هرگونه تحول اجتماعی و فرهنگی را در جامعه، در تغییرات فردی ذکر می‌کند؛ به گونه‌ای که در آیه یازدهم سوره مبارکه رعد^۱ قرآن کریم به صراحت مبنای تحولات اجتماعی و فرهنگی را تحولات فردی می‌خواند.

صرف نظر از تأکیدات دین اسلام بر موضوع هویت، خودشناسی و تعالی اجتماعی، اگر بخواهیم سیر توجه جامعه‌شناسان، فلاسفه و به‌طور کلی دانشگاهیان را به این موضوع، مد نظر قرار دهیم، باید بگوییم بحث هویت در غرب پس از رنسانس پدید آمده است (میلر، ۱۳۸۳: ۸۳). به عبارتی، تاریخ این مفهوم ریشه در تطوراتی دارد که کشورهای غربی و به تبع آن‌ها دیگر کشورها را با تأخر زمانی، از دوران نوزایی یعنی آغاز تمدن معاصر غرب در خود فروبرده است. دوره نوزایی در عین حال که آغاز ظهور جمعی تجدد است، پایان نظم کلیسایی یا مسیحی قرون وسطای غرب نیز هست. در واقع، نفس همین طلوع و غروب است که مسئله هویت را به یکی از معضلات تمدن غربی بدل کرده است (کچویان و جوادی یگانه، ۱۳۸۴: ۵۳). موضوع هویت، از دهه ۱۹۹۰ به یکی از مباحث متداول در محافل دانشگاهی بدل شد (مشیرزاده و مسعودی، ۱۳۸۸: ۲۵۲) و با گذشت زمان، متفکران در عرصه‌های گوناگون علوم انسانی با گرایش‌ها و رهیافت‌های مختلف به بررسی و شناخت آن پرداختند.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای چه به‌عنوان متفکر و نویسنده در سال‌های جوانی، چه به‌مثابه یک رجل سیاسی در مقام رئیس‌جمهور و چه در هیئت رهبر یک انقلاب و نظام سیاسی پس از امام خمینی،

۱. إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

همواره بر مسائل فرهنگی به‌ویژه مسئله هویت تأکید داشته‌اند؛ به‌طوری‌که انقلاب اسلامی را یک انقلاب فرهنگی می‌دانند. بر همین اساس، موضوع هویت و تعالی ارکان آن از دیدگاه ایشان از جمله مفاهیمی است که از ابتدا در اولویت همه امور قرار گرفته است. از آنجا که شاکله نظام جمهوری اسلامی ایران بر پایه اصل ولایت فقیه و رهبری قرار دارد، بسیار طبیعی است که نقش رهبری در هویت فرهنگی بسیار مؤثر باشد. ایشان از جمله کسانی است که اندیشه و بیاناتشان به‌عنوان متفکر و اندیشمند مورد توجه عمومی و قانون‌گذاری قرار می‌گیرد. پس شناخت دیدگاه‌های فرهنگی ایشان می‌تواند سهم بزرگی در شناخت برنامه‌های فرهنگی جمهوری اسلامی داشته باشد. علاوه بر آن، اگر نگاه رهبری هم در جایگاه سیاسی-ملی و هم در جایگاه دینی و فرهنگی نگاه معیار برای تراز هویت فرهنگی جامعه باشد، با دستیابی به آن، به‌خوبی می‌توان انحراف معیار از این سطح تراز را در سطح مدیریت‌های فرهنگی و برنامه‌ریزی کشور به‌دست آورد. در واقع، مسئله اساسی برای ورود به این پژوهش آن است که شناخت دیدگاه ایشان به‌عنوان یک متفکر مسلمان در بحث هویت فرهنگی^۱ لازم و ضروری است؛ زیرا نداشتن تجمیع دیدگاه‌های رهبری در خصوص هویت فرهنگی، هم می‌تواند برای کشور با رهبری ایشان دشواری ایجاد کند و هم انحراف معیار از نگاه ایشان به هویت فرهنگی، در سطح شناختی و در سطح عملی گرفتاری‌های مختلفی به‌بار آورد.

هدف و سؤالات پژوهش

هدف این مقاله شناخت هویت فرهنگی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای است و در همین راستا سه سؤال مطرح می‌شود که عبارت‌اند از: ۱. فلسفه وجودی هویت فرهنگی از دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی ایران چیست؟ (چرایی)؛ ۲. ویژگی‌های هویت فرهنگی از دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی ایران چیست؟ (چیستی)؛ ۳. فرایند هویت فرهنگی از دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی ایران چیست؟ (چگونگی).

پیشینه پژوهش

در ارتباط با مفهوم هویت فرهنگی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به‌صورت خاص و به‌طوری‌که با عنوان پژوهش حاضر و اهداف آن مطابقت داشته باشد، هیچ‌گونه تحقیقی صورت نگرفته است.

البته به صورت کلی اگر بخواهیم به تحقیقاتی که به بررسی و تحلیل مفهوم هویت فرهنگی پرداخته‌اند نگاهی بیندازیم، می‌توان به کارهای زیر اشاره کرد:

۱. **هویت فرهنگی انقلاب اسلامی ایران؛ فرصت‌ها، چالش‌ها و چشم‌انداز آینده:** این پژوهش

را نیز مرتضی بابایی، محمدمهدی باباپور و علی قاسمی در سال ۱۳۹۷ نوشته‌اند. هدف اصلی، بررسی هویت‌یابی انقلاب اسلامی مطرح شده است و فرضیه تحقیق این است که آنچه موجب پیروزی انقلاب اسلامی شد، زمینه‌ها و بسترهای هویتی و فرهنگی ایرانیان بوده است. برای گردآوری داده‌ها از فنون کیفی استفاده و مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای به‌عنوان روش پژوهش انتخاب شده است. تأکید پژوهش بر این نکته است که ظرفیت‌های فرهنگی-هویتی انقلاب اسلامی ایران موجب شد ملت‌های مسلمان با الگوبرداری از این تجربه، نهضت‌های جدیدی را شکل دهند که نویدبخش شکل‌گیری تمدن درخشان اسلامی در دوره معاصر خواهد بود (بابایی و همکاران، ۱۳۹۷).

۲. **عناصر هویت‌یابی جمهوری اسلامی ایران: نمونه‌کاوی سند «مؤلفه‌های هویت ملی ایرانیان»:** این تحقیق را علی کریمی مله، میثم بلباسی و سید محمدجواد قربی در سال ۱۳۹۶

انجام داده‌اند. پژوهش در پی پاسخ‌دادن به این سؤال است که هویت‌یابی جمهوری اسلامی ایران در سند «مؤلفه‌های هویت ملی ایرانیان» دارای چه لایه‌ها و عناصری است. این پژوهش براساس هدف کاربردی و توسعه‌ای و براساس ماهیت و روش، اسنادی و تحلیلی است. همچنین برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از روش تحلیل محتوای کیفی و کمی استفاده شده است. به‌منظور گردآوری داده‌ها نیز از روش ترکیبی، یعنی از منابع کتابخانه‌ای، اسناد و مقالات معتبر استفاده شده است. براساس این تحقیق، هویت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سند مؤلفه‌های هویت ملی ایرانیان شامل دو لایه هویت فرهنگی اسلامی و هویت فرهنگی ایرانی است (کریمی مله و همکاران، ۱۳۹۷).

۳. **جامعه اطلاعاتی، هویت فرهنگی و رسالت دانشگاه‌ها:** این پژوهش را زهرا کریمیان و

علی محمد احمدوند انجام داده‌اند. در این مطالعه، به روش نظری تحلیلی با واکاوی دیدگاه‌های موجود در زمینه هویت فرهنگی و جامعه اطلاعاتی، ضمن مروری بر روند تشکیل هویت‌های بنیادین در گذار از جامعه صنعتی به جامعه اطلاعاتی، به بررسی تغییر

هویت‌های برخاسته در شبکه‌ها و نقش دانشگاه‌ها در این باره پرداخته شده است و چارچوب مفهومی حاصل از ارتباط سه مقوله هویت فرهنگی، جامعه اطلاعاتی و دانشگاه‌ها ارائه شده است (کریمیان و احمدوند، ۱۳۹۱).

همان‌طور که اشاره شد، پژوهش‌ها در مورد هویت فرهنگی و بررسی آن از ابعاد مختلف صورت گرفته است، اما باید گفت پژوهشی ارائه نشده است که در صدد شناخت هویت فرهنگی مبتنی بر نظام فکری آیت‌الله خامنه‌ای، به‌عنوان رهبر جمهوری اسلامی باشد.

تعریف مفاهیم

هویت

هویت به معنی هستی و وجود است؛ چیزی که وسیله شناسایی فرد باشد؛ یعنی مجموعه خصایل فردی و خصوصیات رفتاری که با توجه به آن، فرد به‌عنوان یک گروه اجتماعی شناخته و از دیگران متمایز می‌شود (اشرف، ۵۳۲-۵۳۳ به نقل از تاجیک، ۱۳۸۴: ۱۳). در جامعه‌شناسی نیز واژه هویت به معنی چه‌کسی بودن است و حس نیاز به شناساندن خود است که سلسله‌ای از عناصر فرهنگی و تاریخی را در فرد یا در گروهی انسانی تحریک می‌کند. هر نوع وابستگی اجتماعی نمودار بخشی از ویژگی‌های انسان است. این ویژگی‌ها معرفت و شناخت ابنای بشر را تسهیل می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۷۶: ۱۴۷).

هویت‌ها نه فقط پدیده‌هایی فراتاریخی و جدا از اقتصاد، مذهب، ایدئولوژی و تاریخ و جغرافیای خاص خودشان نیستند، بلکه این سازه‌های اجتماعی، با تکیه بر حافظه جمعی و تمامی منابع معرفتی، با در نظر گرفتن ساختار عینی اجتماعی، به وجود آمده‌اند و تعریف شده‌اند و طی زمان، به‌طور مجدد تفسیر می‌شوند؛ بنابراین در ساخته شدن هویت‌ها، ساختار عینی و مادی جامعه، تاریخ، جغرافیا، ساختار سیاسی، فناوری، اقتصاد و ساختارهای معرفتی از جمله فرهنگ، زبان، آرمان‌ها، ایدئولوژی و سنت هم‌زمان تأثیر دارند (منتظر قائم، ۱۳۷۷: ۲۵۹).

هویت دارای سطوح مختلفی است. این سطوح ممکن از کوچک‌ترین سطح هویتی یعنی هویت فردی تا بالاترین آن یعنی ملت و حتی جامعه جهانی را شامل شود. با وجود این، در مجموع هویت را به دو سطح فردی و اجتماعی تقسیم می‌کنند و هر سطح از عناصری تشکیل

می‌شود که احساس تعلق انسان‌ها به آن متفاوت است (گودرزی، ۱۳۸۴: ۵۹)؛ بدین ترتیب از هویت می‌توان به‌عنوان پسوند پدیده‌هایی نظیر فرهنگ، قومیت، ملیت، دین، محل سکونت، رشته آموزشی، ایل، طایفه، محله و نظایر آن استفاده کرد (کریمی مله و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۵۴) که در اینجا هویت فرهنگی مدنظر است.

فرهنگ

در تعریفی کلی می‌توان گفت فرهنگ، مجموعه‌ای از نمادها، باورها، ارزش‌ها، ارتباطات گفتمانی، شاخص‌ها و تمثال‌هایی معرفی می‌شود که به‌طور مشترک در بین اعضای جامعه وجود دارد و بین آن‌ها ماهیتی مشترک و تعلق به‌وجود می‌آورد (مورا، ۲۰۰۸ به نقل از کریمیان و احمدوند، ۱۳۹۱: ۵۱). فرهنگ، مجموعه‌ای از عوامل اجتماعی نظیر زبان، مذهب، هنر، سیاست و رسوم را در دل خود جای داده است که در واقع، سرشت طبیعت ثانوی آدمی را به وجود می‌آورد و درعین‌حال، مستقل از خود آن‌ها نیست (بری، ۱۳۸۷: ۱۱۸ به نقل از همان). فرهنگ و هویت فرهنگی تا حدود زیادی دارای سرنوشتی به هم پیوسته‌اند، اما فرهنگ، بیشتر با فرایندهای ناخودآگاه در ارتباط است و هویت با هنجاری از تعلق که الزاماً خودآگاه است (کوش، ۱۳۸۱: ۱۴۲). به عبارتی، هویت و فرهنگ رابطه بسیار عمیقی با یکدیگر دارند؛ به‌گونه‌ای که مفهوم هویت فرهنگی از درون این رابطه عمیق متولد شده است.

هویت فرهنگی

هویت فرهنگی، نمادهای آشکار و پنهانی است که مردمان سعی می‌کنند با حفظ و نمایاندن آن‌ها خود را از سایر جوامع بازشناسند. هویت فرهنگی، مهم‌ترین عامل وحدت قلبی یک جامعه است و آن‌قدر ریشه‌دار و عمیق است که غالباً ناخودآگاه است و افراد جامعه بدون آگاهی و هوشیاری بدان وابسته و پایبند هستند (ستاری، ۱۳۸۰: ۱۰۹).

به بیانی دیگر، هویت فرهنگی مجموعه ارزش‌ها، باورها، سمبل‌ها و غیره است که سبب شناخته‌شدن و متمایزکردن فرد و جامعه از دیگر افراد و جوامع می‌شود. از این‌رو، هویت فرهنگی بر سه مدار پیوسته با یکدیگر حرکت می‌کند که حول یک محور می‌چرخند: ۱. فرد درون گروه و جماعت واحد که می‌تواند در قبیله، طایفه یا گروه اجتماعی ظهور کند؛ ۲.

جماعت و گروه‌های مدرن ملت‌ها که هویت فرهنگی مشترکشان به مثابه وجه تمایز آنان به‌شمار می‌رود؛ ۳. ملت‌های واحد و یکپارچه در مقایسه با دیگر ملل (رهبری، ۱۳۸۰: ۵۷)؛ بنابراین اساساً جامعه از طریق جست‌وجوی هویت و فرهنگ بازشناخته می‌شود، شخصیت می‌گیرد و درک معنای جدید از حقیقت را بازمی‌نماید (نل، ۲۰۰۸: ۳ به نقل از کریمیان و احمدوند، ۱۳۹۱: ۵۱) و مفهوم هویت فرهنگی را خلق می‌کند.

شایان ذکر است که انتخاب نظریه در جهت تحلیل یک جامعه باید مطابق با همان جامعه باشد. بدین ترتیب، نظریات مطرح‌شده اگر کارکرد مثبتی هم داشته باشند، در درون جوامع برآمده از آن تئوری می‌توانند مثمر ثمر باشند. این مقاله درصدد است تا به شناخت مفهوم هویت فرهنگی نه از دید متفکران غربی، بلکه از دید یک متفکر شرقی مسلمان پردازد. به همین منظور، در آرای آیت‌الله خامنه‌ای به دنبال شناخت این مفهوم می‌پردازیم.

روش‌شناسی پژوهش

رویکرد این پژوهش کیفی است و روش تحقیق به‌کاررفته در این پژوهش، تحلیل مضمون^۱ است. از طریق این روش تحقیق می‌توان به مفهوم متغیر موردنظر از طریق مطالعه دقیق داده‌ها پرداخت. تحلیل مضمون به‌خوبی الگوهای موجود در داده‌های کیفی را شناسایی می‌کند. معمولاً تحلیل، شبکه مضامین ابزاری است که در تحلیل مضمون کاربرد دارد. پژوهشگران علوم اجتماعی و انسانی غالباً از تحلیل مضمون برای شناخت الگوهای کیفی و کلامی و تهیه کدهای مرتبط با آن‌ها استفاده می‌کنند (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۴).

تحلیل مضمون

با توجه به اینکه در تحلیل مضمون چهار تکنیک وجود دارد، در مقاله پیش‌رو از تحلیل مضمون با تکنیک شبکه مضامین استفاده شده است. همچنین داده‌های موردتحلیل در این روش، با استفاده از تکنیک تحلیل اسناد جمع‌آوری شده‌اند.

در جهت دستیابی به مفهوم هویت فرهنگی، از سخنرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان سند مرجع استفاده می‌شود. به عبارت دیگر، اسناد و متن‌های موردنیاز در این پژوهش از

سایت رسمی حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای استخراج شده است که این سایت به جمع‌آوری سخنرانی و بیانات ایشان پرداخته است و به شکل آرشیو و بدون دخل و تصرف در سخنرانی‌ها این بیانات را ثبت کرده است. شایان ذکر است که در این بیانات، آیت‌الله خامنه‌ای به صورت مستقیم به مبحث هویت فرهنگی پرداخته است؛ بنابراین واژه «هویت» جست‌وجو می‌شود. بدین وسیله، مطالب و عناوین سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای که در آن به واژه هویت اشاره می‌شود، فهرست می‌شود و پژوهشگر برحسب تطابق مفهومی با هدف تحقیق، داده‌ها (متن‌های سخنرانی) را انتخاب می‌کند و بعد از دستیابی به سطحی از اشباع داده، مضامین تفکیک و ترسیم می‌شوند.

حال با توجه به انواع تعریف هویت از جانب ایشان، این پژوهش درصدد است از بین این مفاهیم به الگویی از هویت فرهنگی با توجه به بیانات آیت‌الله خامنه‌ای دست یابد.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از نرم‌افزار تحلیل مضمون NVivo 10 استفاده شده است. این نرم‌افزار، امکانات و ابزارهای مختلفی در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد که شامل امکان کدگذاری متن، تخصیص کدها به مضامین، مرتبط‌کردن یادداشت‌های پژوهشگر با کدها، قابلیت جست‌وجوی پیشرفته و عملیات بازخوانی داده‌های کد گذاشته است (همان، ۱۶۳).

روش نمونه‌گیری و حجم نمونه

نمونه‌گیری در این تحقیق از نوع نمونه‌گیری هدفمند است. روش‌های نمونه‌گیری هدفمند به‌طور عمده و ابتدا در روش‌های کیفی استفاده می‌شوند و عبارت‌اند از: گزینش واحدهایی خاص مبتنی بر هدف‌های خاص مرتبط با پاسخ به سؤال‌های خاص تحقیق؛ بنابراین براساس تعریف فوق، نمونه‌گیری به‌وسیله محقق صورت گرفته است و وی نمونه‌ها را با توجه به مفاهیم موردنظر، اهداف و سؤالات تحقیق انتخاب کرده است. از آنجا که در این پژوهش نمونه‌گیری هدفمند است، حجم نمونه با جامعه آماری برابر است.

یافته‌های پژوهش

برای ارائه پاسخ مناسب به سؤال اصلی این پژوهش مبنی بر اینکه هویت فرهنگی براساس دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی ایران چیست، ابتدا باید به سؤالات فرعی پژوهش پرداخت تا در نهایت به پاسخ سؤال اصلی پژوهش برسیم.

الف) فلسفه وجودی هویت فرهنگی از دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی چیست؟ (چرایی)

برای پاسخگویی به پرسش اول، به خاستگاه و فلسفه وجودی هویت فرهنگی از دیدگاه رهبری می‌پردازیم. فلسفه وجودی هویت فرهنگی به عقیده ایشان از سه مضمون فراگیر دیانت، ارزش‌های اخلاقی و ارزش‌های دینی اسلامی تشکیل شده است که هر یک از این مضامین، دارای مضامین سازمان‌دهنده و مضامین اصلی هستند. با تحلیل در متن سخنرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای، به سه مضمون سازمان‌دهنده برخوردیم که مضمون فراگیر یعنی دیانت را شکل می‌دهند.

اولین مضمون سازمان‌دهنده، اسلام‌گرایی شیعی است که آیت‌الله خامنه‌ای همواره در سخنان خود به آن پرداخته است و نقش اسلام را در تحولات فرهنگی کشور یادآوری کرده است. از نظر ایشان، اسلام نقش بزرگی در هویت ما بازی می‌کند. آیت‌الله خامنه‌ای ضمن تأکید بر اسلام می‌گوید: این فرهنگ، نشست گرفته از اسلام است و هویت فرهنگی ما اصل خود اسلام است. به طوری که بیان می‌کند: «ما از اسلام روبرنگردانده‌ایم؛ اسلام وجود ما و همه چیز ما است» (بیانات در دیدار جمعی از آزادگان، ۱۳۷۰). از طرفی دیگر به گفته ایشان اعتقاد به قرآن و اعتقاد به پیام بعثت از مقولات مهم دیانت است و هیچ لطف و فضل الهی را نمی‌توان یافت که به عظمت و تأثیر بعثت رسول اکرم و به اندازه آن در سرنوشت بشر و تاریخ بشر مؤثر بوده باشد: «ملت ایران با اعتقاد به قرآن، با اعتقاد به پیام بعثت، با اتحاد درونی در میان خود، با احساس دلیری در مقابل دشمن و نترسیدن از دشمن، با نصرت که وعده صریح الهی است» (بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی، ۱۳۹۳). دومین مضمون سازمان‌دهنده، خدامحوری است. آیت‌الله خامنه‌ای معنویت را بر محور توحید و نگرش توحیدی تعریف می‌کند و به عقیده ایشان معنا و روح توحید این است که انسان از غیرخدا عبودیت نکند و در

مقابل غیر خدا، جبهه‌بندی زمین نساید. ایشان تأکید می‌کند یکی از عناصر ضروری در ساخت هویت یک ملت، بحث ذخیره معنویت در وجود آحاد یک جامعه است.

ایشان اظهار می‌دارد اسلام به معنای تسلیم مطلق است. این اسلام به معنای تسلیم اوامر خدا بودن است و دین حقیقی اسلام است. از این رو، برافراشته شدن پرچم اسلام به دست بنیان‌گذار جمهوری اسلامی بسیار باارزش بوده است. آیت‌الله خامنه‌ای می‌افزاید: «شهیدان با ایثار خود، پرچم اسلام را که دست توانای رهبر عظیم‌الشان ما، حضرت امام خمینی (اعلی‌الله مقامه)، در این سرزمین برافراشته بود، سربلند نگه داشتند و اسلام و معنویت را در همه اقطار عالم عزیز کردند» (پیام به مناسبت روز تجلیل از شهدا در هفته دفاع مقدس، ۱۳۶۹). سومین مضمون سازمان‌دهنده، معرفت‌گرایی است. ایشان بیان کرد که پذیرش اصولی مانند جایگاه پیامبران الهی و معصومین در دیانت، جایگاه بسیار والایی دارد. مسلمانان طبق نقشه راهی باید طی کنند که رسولان الهی از طرف خداوند برای آن‌ها ترسیم کرده است. دیگر مضمون فراگیر، ارزش‌های اخلاقی است که مضامین سازمان‌دهنده ارزش‌شناسی و خلیقات اجتماعی را دربرمی‌گیرد. آیت‌الله خامنه‌ای در سخنان خود در مورد اینکه چه چیزهایی در جامعه دارای ارزش هستند، این‌گونه بیان می‌کند که در کشور ما اگرچه مردم‌سالاری است، مردم‌سالاری مطلق نیست و «مردم‌سالاری دینی و اسلامی» است که جزئی از ارزش‌های کشور است.

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای مسلمانی مردم ایران با ایرانی بودن آن‌ها منطبق است «ما مسلمان و ایرانی هستیم. مسلمانی ما نه فقط با ایرانی بودن ما در تضاد نیست، بلکه مکمل یکدیگر و منطبق بر هم است» (بیانات در دانشگاه افسری نیروی زمینی ارتش، ۱۳۷۹). در ادامه، بر تاریخ اسلام و انقلابی بودن مردم در ایران به عنوان هویت فرهنگی جامعه ایران اشاره می‌کند: «ما ملتی هستیم مسلمان، ریشه‌دار در تاریخ و انقلابی؛ این هویت ما است. مسلمانی ما، عمق تاریخی ما و انقلابی بودن ما سه عنصر اصلی است که هویت ملت ما را تشکیل می‌دهد. این سه را نباید از نظر دور بداریم. اسلامی بودن ما یعنی ارزش‌ها و اصول اسلام، تشکیل‌دهنده هویت ما است» (بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۶).

ایشان اخلاقیات را در تعریف هویت فرهنگی جامعه ایرانی مهم تلقی می‌کند؛ به گونه‌ای که اخلاق اجتماعی تسری اخلاق فردی به حیطة اجتماع است. از مضامین پایه‌ای خودباوری است

که تأثیر مثبتی بر مضمون خلیقات اجتماعی دارد و چه بسا در شکل‌گیری آن مورد توجه ایشان در بحث هویت فرهنگی است. به گفته ایشان خودباوری زیربنای عظمت و اقتدار انسان‌ها، ملت‌ها و دولت‌ها و راه رسیدن به عزت، شرافت، پیشرفت و توسعه فرد و جامعه است. دین، هویت‌یابی و اجتماعی جامعه ایرانی را شکل داده است و کسی که خود و مذهب و ملیت خود را باور کرده است، مساعدترین زمینه را برای شکوفایی استعدادهای خویش فراهم آورده است؛ بنابراین از منظر ایشان ما نه فقط باید کودکان، بلکه دانش‌آموزان و دانشجویان را باید در این راه به گونه‌ای تربیت کنیم که نسبت به خود و هویت فرهنگی خود دارای خودباوری و اعتماد به نفس باشند. در همین راستا، طی سخنرانی‌هایی که در بین حجاج داشتند، این‌گونه بیان کردند: «یکی از چیزهای مهمی که حجاج ایرانی باید به آن توجه کنند، این است که حاجی ایرانی باید به ملیت ایرانی و هویت ایرانی و جمهوری اسلامی ایران آبرو ببخشد. رفتار حاجی ایرانی چه رفتاری که با دوستانش دارد، در سلوک طبیعی زندگی‌اش دارد؛ با وقار، با متانت، با رفتار عاقلانه، خردمندانه و چه رفتاری که با بقیه فرقه‌ها و ملت‌ها و مانند این‌ها دارد، محبت، منطقی، استدلال، رفتار محترمانه؛ در همه این‌ها باید نشان بدهد برجستگی خلیقات اجتماعی ملت ایران را؛ این واقعاً یک چیز مهمی است» (بیانات در دیدار کارگزاران حج، ۱۳۹۸).

در بحث ارزش‌های دینی اسلامی نیز از مضامین سازمان‌دهنده، اعتقادات دینی و عدالت‌خواهی می‌توان نام برد. ایشان در بحث اعتقادات دینی به نقد نزدیک‌نبودن مسلمانان با قرآن می‌پردازد و می‌گوید «قرآن را باید فهمید؛ ما دوریم از قرآن. از این دوری ما دشمن دارد استفاده می‌کند. دشمن روزبه‌روز در ما بی‌ایمانی را تزریق می‌کند. لابلالی‌گری را تزریق می‌کند. وابستگی به خود را تزریق می‌کند. نگاه کنید به دولت‌های اسلامی، نگاه کنید به کشورهای اسلامی، ببینید در مقابل آمریکا، در مقابل صهیونیسم، در مقابل دشمن، در مقابل غارتگران چه وضعی دارند! این ناشی از دوری از قرآن است. ما اگر به قرآن نزدیک بشویم، همه این حفره‌ها پر خواهد شد» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۶).

ایشان تأکید می‌کند که ماهیت اصلی فرهنگی جامعه ایران براساس اعتقاد دینی یعنی اسلام تعریف می‌شود. وی با تأکید بر دفاع از مظلومان به این نکته اشاره می‌کند که بسیار مهم است که ارزش‌های اسلامی به همراه هویت ایرانی و ملی در جامعه نهادینه شود: «اثبات هویت ملی،

هویت ایرانی، اثبات ارزش‌های اسلامی، دفاع از مظلومان جهان، تلاش برای دست‌پیدا کردن بر قله‌های دانش؛ نه فقط دنباله‌روی در مسئله دانش و فتح قله‌های دانش؛ این‌ها جزء چیزهایی است که جمهوری اسلامی بر آن‌ها پافشاری می‌کند» (بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت، ۱۳۸۷).

ب) ویژگی‌های هویت فرهنگی از دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی ایران چیست؟ (چیستی)

در اینجا پرسش دوم مطرح می‌شود که با تحلیل در متن‌های سخنرانی ایشان به سه مضمون فراگیر برخورد می‌کنیم. این مضامین عبارت‌اند از: حمایت از مستضعفان، ایدئولوژی و محوریت اسلام. اولین مضمونی که در این بخش به آن می‌پردازیم حمایت از مستضعفان است که از مضمون سازمان‌دهنده حمایت فلسطین صحبت به عمل می‌آید. به نظر می‌رسد از منظر آیت‌الله خامنه‌ای ویژگی مهمی که در هویت فرهنگی ایران حائز اهمیت است، حمایت از فلسطین است (هدف از هر قیامی، هدف از هر انقلابی، هدف از هر قدرت اسلامی و اصلاً هدف از حاکمیت دین خدا، رسیدگی به وضع «مظلومان» و عمل به فرایض، احکام و سنن الهی است) (بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۸). پس از آن، مضمون فراگیر ایدئولوژی مطرح می‌شود که استکبارستیزی و قدرت‌ستیزی، دو مضمون سازمان‌دهنده آن هستند.

یکی از مهم‌ترین شعارهای انقلاب اسلامی ایران علاوه بر استقلال و آزادی مبارزه با استکبار است که در نهایت به استقرار جمهوری اسلامی منجر شد. در واقع، استکبارستیزی، چه در دوران مبارزه با رژیم پهلوی و چه در دوران استقرار انقلاب، از جایگاه خاصی در گفتمان حکومت اسلامی برخوردار بوده است. بر همین اساس ایشان بیان می‌کند که: «جمهوری اسلامی براساس نفی سلطه غرب و آمریکا سرکار آمد، اما این‌ها طرفدار سلطه غرب‌اند. جمهوری اسلامی برای گسترش دین و معنویت و مفاهیم اسلامی سرکار آمد» (بیانات در دیدار دانشگاهیان سمنان، ۱۳۸۵). ایشان در مبحث قدرت‌ستیزی نیز به دفعات بیان می‌کند که ایستادگی حق در برابر زور و ستم تا به امروز از وظایف مسلمانان بوده است که به‌زعم ایشان، خود، عصری در مفهوم هویت فرهنگی دارد. به همین دلیل می‌گوید «ما جوانانی را که در مصر یا در الجزایر یا در سایر کشورهای اسلامی، به نام اسلام سخن می‌گویند یا هر گروه مسلمانی را که در هر نقطه عالم

تفکر اسلامی را احیا می‌کند، قبول داریم و حمایت می‌کنیم. قلباً برای آن‌ها دعا می‌کنیم و از بعد سیاسی، در سطح جهان از آن‌ها حمایت می‌کنیم. این هم یکی از مسائل است» (خطبه‌های نماز جمعه در چهارمین سالگرد رحلت امام خمینی، ۱۳۷۲).

مضمون فراگیر بعدی نیز که محوریت اسلام است، از مضمون سازمان‌دهنده فداکاری و ایثار در راه خدا و اسلام شکل گرفته است؛ به طوری که رهبر جمهوری اسلامی شهدا را به‌عنوان الگوهای فرهنگی جامعه معرفی می‌کند: «امروز تعظیم در برابر این مجاهدان راه خدا، وظیفه وجدانی و اخلاقی هر مسلمان و هر ایرانی است. چهره نورانی و جذاب شهیدان والامقام، الگوی همه جوانانی است که هویت اسلامی و ایرانی خود را ارج می‌نهند و سلطه سیاسی و فرهنگی و اقتصادی بیگانگان را ذلتی بزرگ و تحمل‌ناپذیر برای خود می‌دانند» (پیام به مناسبت روز شهیدان در هفته دفاع مقدس، ۱۳۸۱). پس از اینکه ایشان نقش شهدا را به‌عنوان الگوی فرهنگی در جهت شکل‌گیری هویت فرهنگی جامعه بیان می‌کند، از پرچم اسلام نیز به‌عنوان نشان‌دهنده هویت فرهنگی یا به عبارتی نماد هویت فرهنگی در برابر دیگر ملت‌ها سخن می‌گوید. همچنین از فداکاری‌های مردم در راه خدا و اسلام به‌عنوان نمادهای هویتی نام می‌برد: «وقتی که این چیزها را شما در شعر می‌آورید، در واقع شعر شما می‌شود پرچم هویت این ملت؛ این می‌شود پرچم هویت ملت شما؛ چه در زمینه معارف اسلامی، چه معارف انقلابی، چه معارف ملی، چه ارزش‌های اخلاقی. عزیزان من؛ ملتی که هویت خودش را گم کرده باشد، خیلی راحت در مشت بیگانگان آب می‌شود و از بین می‌رود» (بیانات در دیدار جمعی از شاعران و اهالی فرهنگ و ادب، ۱۳۹۸).

همچنین ایشان بیان می‌کند در مقابل تهاجمات فرهنگی و فکری در برابر بیداری اسلامی، نهادهای مربوطه باید بسیار تلاش کنند تا هویت فرهنگی کشور تثبیت شود و جوانان را هرچه بیشتر با بیداری اسلامی و روند آن آشنا سازند. آیت‌الله خامنه‌ای در این باره اضافه می‌کند: «رسالت دیگر این سازمان (سازمان تبلیغات اسلامی) رصد و مقابله هوشمندانه با تهاجمات فکری و فرهنگی و تبلیغی و رسانه‌ای دشمنان دین و انقلاب و کشور است. دشمنانی که نه امروز، بلکه از چند دهه پیش، هویت و شخصیت و باور و رفتار و سبک زندگی اسلامی-ایرانی مردم خصوصاً جوانان را هدف قرار داده و با شیوه‌ها و ابزارهای متکی به فناوری‌های ارتباطی و

رسانه‌ای اعم از هنر و سینما و فضای مجازی و غیره، درصدد تهي کردن انقلاب از عقبه دینی و ایمانی و مردمی آن هستند» (انتصاب حجت‌الاسلام محمد قمی به ریاست سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۷). به تعبیر از کلام ایشان، وظایف این نهادها، ایستادگی علیه هرگونه فرهنگ غیربومی و هویت‌های بیگانه و گسترش و رواج هویت فرهنگی بومی است.

ج) فرایند هویت فرهنگی از دیدگاه رهبر جمهوری اسلامی ایران چیست؟ (چگونگی)

و در آخر پرسش سوم مطرح می‌شود و چگونگی یا فرایند هویت فرهنگی مدنظر آیت‌الله خامنه‌ای مورد بحث قرار می‌گیرد. اولین مضمون فراگیر، مضمون تکلیف‌گرایی است که از مضامین سازمان‌دهنده مسئولیت‌پذیری در برابر جمهوری اسلامی و به رسمیت شمردن جمهوری اسلامی تشکیل شده است.

نکته‌ای که ایشان در باب مسئولیت‌پذیری به آن اشاره می‌کند، حفظ هویت در مقابل بیگانگان است: «من مکرر گفته‌ام راجع به این مذاکرات و مسائل هسته‌ای و امثال این‌ها؛ حرف زیاد زده‌ایم و آنچه باید بگوییم، گفته‌ایم لکن همه توجه داشته باشند-هم مسئولان سیاست خارجی ما، هم مسئولان گوناگون دیگر، هم نخبگان جامعه یک ملت اگر نتواند از هویت خود، از عظمت خود، آن‌چنان که هست، در مقابل بیگانگان دفاع بکند، قطعاً توسری خواهد خورد؛ باید قدر شخصیت و هویت خود را دانست» (بیانات در دیدار جمعی از معلمان و فرهنگیان سراسر کشور، ۱۳۹۴). ایشان در اینجا در برابر هویت فرهنگی کلمه «غیرت ملی» را به کار می‌برد. در مورد مضمون سازمان‌دهنده دیگر یعنی به رسمیت شمردن جمهوری اسلامی نیز همواره بیان کرده است که مردم نقش ارزشمندی در حفظ انقلاب و جمهوری اسلامی داشته‌اند؛ به طوری که حمایت آحاد مردم از انقلاب و اسلام به حفظ این هویت فرهنگی منجر شده است. ایشان رأی مردم به جمهوری اسلامی را منطبق با پذیرش اسلام و ارزش‌های آن‌ها از جانب مردم قلمداد می‌کند: «کسانی که با نظام جمهوری اسلامی و با هویت اسلامی ملت ایران به شدت مخالف‌اند و آن را برخلاف منافع خودشان می‌دانند، به خاطر پشتیبانی مردم از نظام جمهوری اسلامی درمانده‌اند. در واقع رأی به جمهوری اسلامی، رأی به قانون اساسی و رأی به مواد

غیرقابل‌تغییر قانون اساسی یعنی اسلام و ارزش‌های اسلامی می‌دهد» (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۸۴).

استقلال از دیگر مضامین فراگیر در بحث فرایند است که از سه مضمون سازمان‌دهنده یعنی عدم وابستگی و غربی‌شدن، خودکفایی و مستقل‌بودن ارگان‌های حیاتی تشکیل شده است. ایشان در مورد عدم وابستگی و غربی‌شدن، به نقد دانشگاه‌های قبل از انقلاب می‌پردازد: «دانشگاه مطلوب آنان دانشگاهی بود که نه فقط در علم، بلکه در فکر و فرهنگ و نیز در آرزوها و پسندها، وابسته و دست‌آموز و پیرو غرب باشد. تأثیرپذیری و تبعیت بی‌چون‌وچرا از فرضیه‌ها و نظریه‌های رایج در غرب، آن هم نه فقط در علم و فناوری، بلکه حتی در اخلاق و سیاست و هنر و رفتار و آداب زندگی، شاخصه اصلی دانشگاهی بود که نظام وابسته و فاسد پهلوی می‌پسندید و آن را برنامه‌ریزی و اجرا و دانشگاه در برنامه کلان آن رژیم، باید جلودار حرکت ایران به سمت سلب هویت اسلامی و ملی خویش می‌شد» (پیام به گردهمایی ویژه دانشگاهیان و دانشجویان در تجلیل از حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸). آنچه به‌زعم ایشان مهم است، محافظت از هویت ایران است که تا به امروز با وجود اسلام موفقیت‌آمیز بوده است و باید در زندگی شهری نیز این هویت برای مردم بازنمایی شود: «ما به برکت اسلام توانسته‌ایم هویت ایرانی خود را حفظ کنیم و این حقیقت باید در همه خدمات و امور شهری خود را نشان دهد» (دیدار اعضای شورای عالی استان‌ها و شهرداران مراکز استان‌ها با رهبر انقلاب، ۱۳۹۰). آیت‌الله خامنه‌ای از خودکفایی نیز سخن می‌گوید؛ به‌طوری‌که بیان می‌کند کشور در مسائل حیاتی و اساسی باید خودکفا باشد؛ نه اینکه از دیگران به‌کلی بی‌نیاز باشد. ایشان همچنین اضافه می‌کند روابط باید به‌صورت مستقل با دیگر کشورها تنظیم شود؛ به‌گونه‌ای که هر زمان خواهان قطع رابطه باشیم، بتوانیم. این مهم‌ترین بحث در خودکفایی را استقلال فرهنگی می‌داند که از دیگر ارکان عمیق‌تر و دشوارتر است. در این راستا، ایشان انقلاب را یک الگو معرفی می‌کند: «انقلاب اسلامی برای مسلمان‌ها الگو شد؛ اولاً با پیدایش خود، بعد با تشکیل موفق نظام جمهوری اسلامی که توانست یک نظامی را با یک قانون اساسی کامل ارائه کند و آن را به کرسی بنشانند و تحقق ببخشند» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۹)؛ مستقل‌بودن هویت فرهنگی کشور از دیگر کشورها و حفاظت از آن از نظر ایشان بسیار حائز

اهمیت است: «جوانان را جوری بار بیاوریم که دنبال سیاست مستقل باشد، دنبال اقتصاد مستقل باشد، دنبال فرهنگ مستقل باشد» (بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان، ۱۳۹۵). ایشان اجرای طرح‌هایی در شهر را برای حفظ و ترویج هویت فرهنگی مفید می‌داند: «تعیین ابعاد کالبدی شهرها در گسترش افقی و عمودی با تأکید بر هویت ایرانی-اسلامی و با رعایت ملاحظات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، امنیتی، حقوق همسایگی و امکانات زیربنایی و الزامات زیست‌محیطی و اقلیمی» (ابلاغ سیاست‌های کلی نظام در امور شهرسازی، ۱۳۸۹).

مضمون دیگری که از سخنرانی‌ها استخراج شده است، مضمون فراگیر نخبگان است. یکی از مضامین سازمان‌دهنده آن، مضمون قهرمانان است. ایشان در راستای انتقال هویت فرهنگی از شخصیت‌های علمی و فرهنگی دوران قبل از انقلاب انتقاد می‌کند که همسو با اسلام نبودند: «از شخصیت‌های علمی و فرهنگی در آن دوران این انتظار و توقع بود که اگر دارای هر عقیده‌ای هستند، ولو اسلام را هم قبول ندارند و ایمان اسلامی هم ندارند، برای هویت فرهنگی این ملت ارج قائل شوند، اما ارجی قائل نشدند؛ دروازه‌ها را باز کردند و چشم‌ها را بستند و مجذوب و خیره شدند و ما را عقب انداختند» (بیانات پس از بازدید از سازمان صداوسیما، ۱۳۸۳).

دیگر مضمون سازمان‌دهنده، زنان قهرمان است. آیت‌الله خامنه‌ای برجسته‌ساختن نقش زن از نگاه اسلامی را مهم‌ترین مسئولیت زنان نخبه و فرهیخته دنیای اسلام می‌داند و به نقش اساسی زنان در تحولات اجتماعی، فرهنگی، انقلاب‌ها و حرکت بیداری اسلامی اشاره می‌کند. به عبارت دیگر، تلاش بانوان نخبه جهان اسلام برای احیای این هویت، بزرگ‌ترین خدمت به امت اسلامی است؛ چرا که احساس هویت، آگاهی و بصیرت زنان مسلمان، تأثیری شگرف و مضاعف بر جریان بیداری اسلامی، عزت و کرامت امت اسلام خواهد داشت: «امروز اگر شما بانوی نخبه اسلامی تلاش کنید که هویت اسلامی را به زن مسلمان برگردانید، بزرگ‌ترین خدمت را به امت اسلامی و به بیداری اسلامی و به عزت و کرامت اسلامی کردید» (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «زنان و بیداری اسلامی»، ۱۳۹۱).

آخرین مضمون فراگیر از منظر ایشان، حفظ و محافظت از ماهیت انقلاب است که مضمون سپاه و بسیج به‌عنوان مضمون سازمان‌دهنده قرار گرفته است. به عقیده ایشان سپاه پاسداران از ابتدای انقلاب اسلامی تا به امروز همواره در برهه‌های مختلف تاریخی کشور اثرگذار بوده

است؛ بنابراین حفاظت از انقلاب اسلامی را رسالت اصلی سپاه می‌داند. آیت‌الله خامنه‌ای در مورد بسیج بیان می‌کند آنجا که مسئله ارزش‌ها و اساس انقلاب و حاکمیت دین خدا مطرح است، زمان حضور بسیج در صحنه است و وظیفه بسیج را حراست از ارزش‌های اسلامی و هویت فرهنگی کشور بیان می‌کند؛ به طوری که می‌افزاید «از بزرگ‌ترین مسئولیت‌های یک مجموعه بسیج در کشور این است که از هویت ملی و دینی پاسداری می‌کند و باید پاسداری کند» (بیانات در جمع نیروهای بسیجی شرکت‌کننده در اردوی رزمی-فرهنگی علویون، ۱۳۸۰).

نتیجه‌گیری

در پژوهش‌هایی که بعد از انقلاب اسلامی در خصوص هویت و انواع آن صورت گرفته است، جای خالی پژوهش‌هایی در مورد هویت فرهنگی با تأکید بر شناخت اندیشه رهبر جمهوری اسلامی کاملاً مشهود است. تاکنون به شناخت نگاه ایشان در مورد هویت فرهنگی به صورت علمی پرداخت نشده است. لازم است تا نوع نگاه متفکرین مسلمان مانند آیت‌الله خامنه‌ای بررسی شود و از یک سو به عنوان یک کار علمی در اختیار دانش‌پژوهان قرار داده شود و از سوی دیگر، به مثابه یک الگوی علمی در اختیار برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران فرهنگی قرار گیرد. شناخت اندیشه رهبر جمهوری اسلامی از هر نظر در مورد هویت فرهنگی به علت جایگاهی که در میان افراد دارند، اعم از افراد عادی تا افراد دارای رتبه و مقام و همچنین برای آیندگان این مرزوبوم لازم و ضروری است و از این حیث این مقاله دارای نوآوری است. همچنین با انجام چنین تحقیقاتی ابعاد جدید به بدنه دانش موجود افزوده و مسیر حل مسائل فرهنگی هموار می‌شود.

از این رو، با در نظر گرفتن موضوع و هدف پژوهش پیش‌رو یعنی شناخت هویت فرهنگی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای و با تکیه بر روش تحلیل مضمون به نتیجه‌گیری در این بخش می‌پردازیم. با توجه به یافته‌های تحقیق، هویت فرهنگی مورد نظر آیت‌الله خامنه‌ای بر اساس ویژگی‌های مذهبی جامعه ایران و با مرکزیت اسلام است؛ زیرا با ورود اسلام به ایران، هویت دینی که ریشه در دینداری مردم ایران داشت، با تکیه بر اسلام به هویتی تبدیل شد که بر التزام عملی مردم به آموزه‌های دینی تأکید داشت.

جامعه ایران از دیرباز بافت مذهبی دارد که یکی از مؤلفه‌های مهم در تعریف هویت فرهنگی، همین مذهب است. هویت فرهنگی مدنظر آیت‌الله خامنه‌ای برگرفته از همین فرهنگ و مذهب جامعه ایران است. به همین منظور، با در نظر گرفتن نتایج به نظر می‌رسد. هویت فرهنگی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای در راستای نظریات به‌کاررفته در این تحقیق قرار دارد. به تعبیری، با شناخت نگاه ایشان در حوزه هویت فرهنگی و براساس نتایج می‌توان از آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان جامعه‌شناس اسلامی-ایرانی نیز نام برد. مضامین هویت فرهنگی استخراج‌شده از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای را می‌توان در قالب یک جدول خلاصه کرد و به‌صورت نتیجه‌گیری و جمع‌بندی، پژوهش حاضر را مد نظر قرار داد.

جدول ۲. خلاصه مضامین هویت فرهنگی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

دیانت	- خدامحوری - معرفت‌گرایی - اسلام‌گرایی	چرایی
ارزش‌های اخلاقی	- ارزش‌شناسی - خلیقات اجتماعی	
ارزش‌های دینی اسلامی	- اعتقادات دینی - عدالت‌خواهی	چستی
محوریت اسلام	- بیداری اسلام - فداکاری و ایثار در راه اسلام و خدا	
ایدئولوژی	- آرمان‌های ضد قدرت‌طلبی	چگونگی
حمایت از مستضعفان	- حمایت از فلسطین - استکبارستیزی	
حفظ و محافظت از ماهیت انقلاب	- سپاه و بسیج	چگونگی
تکلیف‌گرایی	- مسئولیت‌پذیری در برابر جمهوری اسلامی - به‌رسمیت‌شمردن جمهوری اسلامی	
نخبگان	- زنان قهرمان - قهرمانان	
استقلال	- عدم وابستگی و غربی‌شدن - خودکفایی - مستقل‌بودن ارگان‌های حیاتی	

پیشنهاد برای تحقیق بیشتر

از آنجا که در دهه‌های گذشته تا به امروز مطالعاتی مبنی بر شناخت هسته فکری رهبر جمهوری اسلامی در باب هویت صورت نگرفته است، امروز می‌بینیم که بی‌اطلاعی از نظر ایشان به‌ویژه در حوزه هویت فرهنگی موجب شده است در برخی برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های فرهنگی موفقیت‌های لازم کسب نشود. به همین منظور، پیشنهاد می‌شود برای رسیدن به این اهداف متعالی و دورنشدن از نگاه ایشان و همچنین برای اینکه بتوانیم به چشم‌انداز فرهنگی انقلاب اسلامی به‌عنوان یک جریان فرهنگی که مدنظر بنیان‌گذاران انقلاب اسلامی است، دست یابیم، بهتر است تحقیقات بیشتری در این حوزه و سایر موارد از جمله هویت سیاسی، هویت ملی، هویت دینی و غیره از منظر ایشان انجام شود.

منابع

- ابلاغ سیاست‌های کلی نظام در امور شهرسازی (۱۳۸۹). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۹ بهمن.
- ابراهیمی، مهدی و نیک‌نام‌راد، سید محمدغفار (۱۳۹۲). «فراتحلیل هویت‌پژوهی در ایران (با نظر به مقالات علمی- پژوهشی یک دهه گذشته (۱۳۸۱-۱۳۹۱))». فصلنامه مطالعات ملی، ۱۵ (۱).
- انتصاب حجت‌الاسلام محمد قمی به ریاست سازمان تبلیغات اسلامی (۱۳۹۷). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۸ مرداد.
- بابایی، مرتضی، باباپور، محمدمهدی و قاسمی، علی (۱۳۹۷). هویت فرهنگی انقلاب اسلامی ایران: فرصت‌ها، چالش‌ها و چشم‌انداز آینده. فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۵ (۵۳).
- بیانات در دیدار جمعی از آزادگان (۱۳۷۰). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۸ مرداد.
- بیانات در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی (۱۳۹۳). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۶ خرداد.
- بیانات در دانشگاه افسری نیروی زمینی ارتش (۱۳۷۹). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۸ آبان.

- بیانات در دیدار مسئولان نظام (۱۳۹۶). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۲ خرداد.
- بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان در دانشگاه علم و صنعت (۱۳۸۷). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۴ آذر.
- بیانات در دیدار کارگزاران حج (۱۳۹۸). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۲ تیر.
- بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن (۱۳۹۶). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۷ اردیبهشت.
- بیانات در دیدار جمعی از روحانیون (۱۳۷۸). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۳ فروردین.
- بیانات در دیدار دانشگاهیان سمنان (۱۳۸۵). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۸ آبان.
- بیانات در دیدار جمعی از شاعران و اهالی فرهنگ و ادب (۱۳۹۸). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۳۰ اردیبهشت.
- بیانات در دیدار جمعی از معلمان و فرهنگیان سراسر کشور (۱۳۹۴). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۶ اردیبهشت.
- بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم (۱۳۸۴). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۵ خرداد.
- بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری (۱۳۸۹). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۹ اسفند.
- بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان (۱۳۹۵). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳ اردیبهشت.
- بیانات پس از بازدید از سازمان صداوسیما (۱۳۸۳). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۸ اردیبهشت.
- بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «زنان و بیداری اسلامی» (۱۳۹۱). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۱ تیر.

- بیانات در جمع نیروهای بسیجی شرکت‌کننده در اردوی رزمی- فرهنگی علویون (۱۳۸۰). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۱ آبان.
- پیام به مناسبت روز شهیدان در هفته دفاع مقدس (۱۳۸۱). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۴ مهر.
- پیام به مناسبت روز تجلیل از شهدا در هفته دفاع مقدس (۱۳۶۹). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۵ مهر.
- پیام به گردهمایی ویژه دانشگاهیان و دانشجویان در تجلیل از حضرت امام خمینی (ره) (۱۳۷۸). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۲ خرداد.
- تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۴). انسان مدرن و معمای هویت. فصلنامه مطالعات ملی، ۶(۱).
- خطبه‌های نماز جمعه در چهارمین سالگرد رحلت امام خمینی (۱۳۷۲). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴ خرداد.
- دیدار اعضای شورای عالی استان‌ها و شهرداران مراکز استان‌ها با رهبر انقلاب (۱۳۹۰). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۰ اردیبهشت.
- رهبری، مهدی (۱۳۸۰). بحران هویت فرهنگی در ایران معاصر. نامه پژوهش، ۶(۲۲-۲۳).
- عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید، فقیهی، ابوالحسن و شیخزاده، محمد (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی، ۵(۲).
- کجویان، حسین و جوادی یگانه، محمدرضا (۱۳۸۴). تطور نظریه‌های هویت در غرب: از تجدد تا مابعد تجدد. فصلنامه علوم سیاسی، ۱(۲۹).
- کریمیان، زهرا و احمدوند، علی محمد (۱۳۹۱). جامعه اطلاعاتی، هویت فرهنگی و رسالت دانشگاه‌ها. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، ۵(۳).
- کریمی مله، علی، بلباسی، میثم و قربی، سید محمودجواد (۱۳۹۷). عناصر هویت فرهنگی جمهوری اسلامی: نمونه‌کاوی سند (مؤلفه‌های هویت ملی ایرانیان). فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۱۷(۲۵).
- کوش، دنی (۱۳۸۱). مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی. ترجمه فریدون وحیدا. تهران: سروش.
- گودرزی، حسین (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی هویت در ایران. تهران: موسسه مطالعات ملی/تمدن ایرانی.

- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۷۶). جغرافیا و سیاست در فرایندی نوین. *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی تهران*، ۱۳، ۱۴۷-۱۴۸.
- منتظر قائم، مهدی (۱۳۷۹). رسانه‌های جمعی و هویت. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۲(۴).
- میلر، دیوید (۱۳۸۳). ملیت. ترجمه داود غرباقی زندی. تهران: تمدن ایرانی.
- مرشدی‌زاد، علی و احمدلو، کاووس (۱۳۹۴). مؤلفه‌های هویت اسلامی و ایرانی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۸(۲).
- مشیرزاده، حمیرا و مسعودی، حیدرعلی (۱۳۸۸). هویت و حوزه‌های مفهومی روابط بین‌الملل. *فصلنامه سیاست*، ۳۹(۴).

